

Qabul qilindi: 03.04.2025

Chop etildi: 31.05.2025

UDK: 821.51

FOLKLOR VA YOZMA ADABIYOT UYG'UNLIGI*Otaboyeva Dilnoza Davronbek qizi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi***HARMONY OF FOLKLORE AND WRITTEN LITERATURE***Otaboyeva Dilnoza Davronbek qizi, Independent researcher at Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni***ГАРМОНИЯ ФОЛЬКЛОРА И ПИСЬМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ***Оттабоева Дилноза Давронбек кызы, независимый исследователь Ургенчского государственного университета имени Абу Райхона Беруни*<https://orcid.org/0009-0009-2905-8621>

e-mail:

Otabayevad91@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada folklor va yozma adabiyotning uyg'unligi, G'arb-u Sharq an'analarining yozma adabiyotda ifoda etilishi, yangi inson konsepsiyasining mohiyati, folklordagi obrazlar va motivlar haqida so'z yuritiladi. Folklorda ibtidoiy qarashlar va mifologik olam manzaralari tahlil qilinadi. Shuningdek, Tog'ay Murod ijodida folklorzimlarning qo'llanilishi hamda yangilanishlar sintezidagi adib badiiy mahorati e'tirof etiladi.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, folklor motivi, G'arb-u Sharq an'analari, ibtidoiy qarashlar, mifologik talqin, voqelik.

Abstract: This article discusses the harmony of folklore and written literature, the expression of Western and Eastern traditions in written literature, the essence of the new concept of man, images and motifs in folklore. Primitive views and mythological worldviews in folklore are analyzed. Also, the use of folklore in the work of Togay Murad and the writer's artistic skill in the synthesis of innovations are recognized.

Keywords: oral folk art, folklore motif, Western and Eastern traditions, primitive views, mythological interpretation, reality.

Аннотация: В статье рассматриваются гармония фольклора и письменной литературы, выражение западных и восточных традиций в письменной литературе, сущность новой концепции человека, образы и мотивы в фольклоре. Фольклор анализирует первобытные воззрения и мифологические картины мира. Отмечено также художественное мастерство писателя в использовании фольклорных элементов и синтезе новаторства в творчестве Тогая Мурада.

Ключевые слова: устное народное творчество, фольклорный мотив, западные и восточные традиции, первобытные представления, мифологическая интерпретация, реальность.

KIRISH. Insoniyat badiiy tafakkurining ajralmas halqasi sifatida azaliy qadriyatlar in'ikosi sanalmish folklor qadimiy ohanglar jamuljamini o'zida aks ettirgan san'at turlaridan biridir. Antik yunon va turkiy xalqlar adabiyotidagi eposning zamonaviy yozma adabiyotga ta'siri XX asr nasrida alohida o'rin tutadi. Mifologik kiritmalar, maqol va matallar, topishmoq hamda ertaklarning yozma adabiyotda ifodalanishi, qariyb ming yillik an'analarni o'ziga singdirganligi bilan quvonarlidir. Demak,

folklor o'z-o'zidan har qanday badiiy adabiyotning tagzamini, ilk debochasidir. San'atning turlari ko'p bo'lganidek, uni ifodalash "izm"lari ham turfalanadi. Mana shu mavjudlik jumbog'i, insonning hayot tarzi hamda umriy mazmunini inkishof etish faqatgina yozuvchi badiiy mahorati bilan tutashuvini yodda tutmoq joiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Ibtidoiy qarashlar va mifologik olam manzarasi. Yangilayotgan badiiy tafakkurning shu choqqacha

erishilgan yutuqlari zahirida azim qadriyatlar (xalq og'zaki ijodi) in'ikosi aks etganligini hech bir davr inkor qilolmasa kerak. G'arb-u Sharq an'alarining yozma adabiyotda ifoda etilishi, yangi inson konsepsiyasining mohiyatini tashkil qiladi. Jumladan, folklordagi obrazlar hamda motivlarning bir-birini to'ldiruvchi ahamiyat kasb etishi, asrlar davomida milliy qadriyatlarning sayqallanib, takomillashib kelayotganini dalolatlaydi. Har qanday badiiy asarning mohiyatida – voqelik yotadi. Voqelik o'z-o'zidan xarakterlar sistemasining ro'yobga chiqish manerasini belgilaydi. "Xalq og'zaki ijodidagi obraz va hodisalar ham xuddi shunday. Garchi har qanday obraz va hodisa zahirida voqelik yotganini inkor etmagan holda shuni ta'kidlash joizki, obraz va hodisalardan to'liq reallik izlash asarni yuzakillashtiradi. Obrazning tarixiyliigi eng avvalo, unda mujassam etilgan ifoda va tasavvurda ko'rinadi. Bu ifoda hamda tasavvur turkiy xalqlarning birlamchi tasavvurlariga mos va hozirgi kunga qadar ham shu tasavvurni tashiydi. Uni antogonistik sinfiy nuqtayi nazardan ifodalab bo'lmagani kabi quruq xayolot deb ham bo'lmaydi. Bu kabi obrazlar xalq tafakkur tarixining, xayoloti va dunyoqarashining bir bo'lagi sifatida tadqiq qilinmog'i shart. Shundagina biz an'anaviy obrazlar va xalq og'zaki ijodiga to'g'ri baho bergan bo'lamiz"[4]. Binobarin, hayotiy haqiqat hamda badiiy to'qima orasida mifologik talqin qamrovi hiyla kengaya boradi. Shu ma'noda, badiiy adabiyotning inson taqdirini talqin etishga qaratilgan kommunikatsion birligi hayotiy ziddiyatlar teranligi bilan o'lchanadi. XX asrning tongotarida yozma adabiyotga folklor an'alarini mohirlik bilan singdirgan ilk o'zbek romani muallifi Abdulla Qodiriy bo'lsa, keyinchalik bu an'anani boshqa-da yozuvchilar tadrijiy davom ettirdi. Asosan, tasvir va talqindagi yangilanishlar sintezi hayotning puchmoqlarigacha kirib borishni dalolatlaydi. Demak, folklor – yozma badiiy adabiyotning tasvir ekzistensiyasini hamda modusini yangiladi. Uning miqyoslarini, tasvir hamda tasavvur chegaralarini kengaytirdi. Undan yangidan-yangi mifologik kiritmalar, inson shaxsini talqin etishdagi ifoda madaniyatining rang-baranglashuviga jiddiy zamin hozirladi. Aleksandr Genisning qayd etishicha: "G'arb va Sharq poetikalari o'rtasidagi tafovutning mohiyati shundan iborat deb belgilamoq mumkinki, ularning birinchisi metaforaga, ikkinchisi esa metonimiyaga tayanadi. Buning ma'nosi shuki, G'arb san'ati obraz tevaragida quriladi. Sharq san'ati esa iz

tevaragida quriladi. Agar G'arb muallifi bu narsa boshqa narsa desa, Sharq muallifi, qismni butun deb ko'rsatadi. Ana shunday metonimik fikrlash tarzining namunasi sifatida quyidagi xitoy maqolini ko'rsatish mumkin: "Bitta yaproq uzilib tushsa, butun dunyo kuz boshlanganidan xabardor bo'ladi"[2]. Ko'rinadiki, estetik idrok hamda falsafiy qamrov sintezi har ikki hududning tutashuviga sharoit hozirlamoqda. G'arb-u Sharq an'alari negizida, asosan, folklor motivi turadi.

MUHOKAMA. Darhaqiqat, XX asr o'zbek nasrida dramatik, tragik vaziyatlar talqini nasriy polotnolarda keng qamrovda namoyon bo'ldi. Uning fojeaviyiligi hamda sahnaviyiligi keskin ziddiyatlar qurshovida qolgan bani bashariyat taqdiri bilan bevosita uyg'unlashib ketdi. Zulm va kufr urchigan jamiyatda insonlik sha'nini asrab qolishning o'zi katta san'at, mahorat, mardlik ekanligini tushunib olish lozim. Dunyo adabiyotining mohiyatida – folklor turadi. Uni istifoda qilish yozuvchi yoki shoirning iste'dodi hamda mahoratiga bog'liq ekanligi namoyon bo'ladi. Professor B.Sarimsoqov alohida ta'kidlaganidek: "Adabiyotning xalqchilligi masalasi nuqtayi nazaridan qaralsa, bilingvizm – ijobiy hodisa. Chunki Chingiz Aytmatov ijodi orqali butun dunyo qirg'iz xalqining kundalik va o'tmish hayoti, bu xalqning tarixi va ruhiyati, dunyoqarashi va intilishlari bilan tanishdi. Endi qiyoslang, agar Chingiz Aytmatov faqat qirg'iz tilida ijod qilganda, bu qadar tez olamga tanilmagan bo'lardi. Chunki uning asarlari rus tilida yozilishi orqali keng xalqchillik kasb etdi. To'g'ridan-to'g'ri rus tilida ijod qilish uni dastlab sobiq Ittifoq miqyosida tanishga olib keldi, uning asarlaridagi xalqchillik miqyosi esa ana shu paytda juda kengaydi. Rus tilidan G'arb va Sharq xalqlari tillariga tarjima qilish esa adib xalqchilligini butun dunyo miqyosiga olib chiqdi"[7].

Haqiqatdan ham, badiiy adabiyotning xalqchilligi, folklor an'alarining singdirilishi natijasida Ch.Aytmatov butun ittifoq bo'ylab keng miqyosda o'qila boshlandiki, bizning adabiyotimizda ana shunday yo'sinda ijod qiladigan adiblarning yo'qligi ham yuqoridagi mulohazalarimizni quvvatlaydi. Demak, xalqchillik, xalq og'zaki ijodining sintezlashuvi, yangi badiiy nasr istiqbolini ham belgilab berishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu ma'noda, O'zbekiston xalq yozuvchisi Tog'ay Murodning ko'pchilik asarlarida folklor an'alarining in'ikosi muayyan janrlarning yo'qolib ketmasligiga, aksincha, ifodalanish xususiyatining

turfalanishiga olib keldi. Yangi davr odamlarining ruhiyatini folklor tabiatidan kelib chiqib tasvirlash modusi ijobiy hodisadir. Bir qarashda juda oddiydek tuyulgan voqelikning mohiyatiga teran nazar tashlansa, hayot haqiqati o'zining yorqin qiyofasini namoyon etishi tayin. Tog'ay Murod ijodida folklorizmlarning qo'llanilishi milliy va umuminsoniy mezonlar tabiatidan kelib chiqadi. Negaki, milliy koloritni o'zidek qilib berish, iste'dod hamda mahorat, talant bilan bog'liq ijodiy jarayon ekanligini yodda tutish muhim.

Abdulla Qodiriy asarlarida folklorizmlarning ifodalanishi, "doston va ertak" o'qib yuruvchi xalqning ko'ngliga yaqin hayotiy voqealarni ifodalash uchun ham katta salohiyat zarur edi. A.Qodiriy buning uddasidan chiqa oldi. Bu an'ana keyinchalik A.Qahhor, Oybek, G'.G'ulom, P.Qodirov, O.Yoqubov, O'.Hoshimov, Sh.Xolmirzaev, O'.Umarbekov asarlarida davom ettirilgan bo'lsa, Tog'ay Murod badiiy olamida alohida bir sahifa bo'lib yuzaga chiqdi. Tog'ay Murodning aksariyat asarlarida – qo'shiq xirgoyi qilganidek, ruhiyat va inson tuyg'ulari uyg'unlashib, yangicha bir shaklda inkishof etiladi. Mana shu an'anaviylik va hayotiylik mezonlari adib izlanishlarining konsepsiyasini belgilab beradi.

Folklorizmlarni badiiy asarda qo'llash mifologik talqin bilan bevosita bog'lanib ketadi. Chunki mif – universal hodisa. Jahon adabiyotini chuqur o'rganish, Tog'ay Murod ijodining eng katta yutug'idir. U koinot, osmon, jonivorlar hayotini chuqur o'rgandi. Shuning zahirida katta konseptual aqidalarni ilgari surdi.

"Adabiyotda mifologik tasvirga ehtiyoj hech qachon pasaymagan. A.Navoiy asarlarining asosi mifga qurilgan. Buyuk shoir mifga o'z g'oyalarini, inson haqidagi tadqiqot va ta'limotini singdirdi. Yevropada XIX asrda bunyodga kelgan mifologik nazariyalar adabiyotning yana mifga yuz burishini boshlab berdi. Nitsshe birinchi marta mif va insonni yaxlit holda tadqiq etdi. Freyd, Yung, Adler mifshunoslikning, mifga bo'lgan munosabatning yangi nazariyasiga asos soldilar. Bu nazariya mif bilan adabiyotning aloqasini mustahkamlab berdi: bu nazariyaga ko'ra, mif ajdodlarimizning timsollar tiliga asoslangan ong osti his-kechinmalari in'ikosidir", – deya yozadi professor J.Eshonqulov. Ko'rinadiki, folklor an'analar sintezi har bir davr, ayniqsa, XX asr nasriy mahsullari uchun g'oyat murakkab fragmentlarni namoyon qildi. Unda din,

axloq, tarix va zamon mafkurasi sinkretik ifodalandi. Jamiki mavjud an'analar mifologik maktab, qadriyatlar kesishgan chorrahada obrazli aks ettirildi. Har bir xalqning fetishi sanalgan mifik qadriyatlar yanada xilma-xillashdi. Aksariyat yozuvchilar mifni, folklor an'analarini atayin ifoda usuli sifatida o'z asarlarida aks ettirish yo'lidan bordi. Biroq zo'raki talqin o'zining ist'edodini namoyon qilishga soya soldi. Mana shu konsepsiya Tog'ay Murod ijodida boshqacha rakursda inkishof etilib, hayot haqiqatini "qadriyatlar tig'iz"ligida akslantirish yo'lidan borishga zamin hozirladi. Yozuvchi buni sidqidildan uddalay oldi. O'zi mifik qarashlar sistemasida yangicha olamni idrok etishga erishdi. Buning yorqin namunasi sifatida "Oydinda yurgan odamlar" qissasini keltirish mumkin. "Ma'rifatparvarlik prozasi uchun hayotiy va ijtimoiy masalalarni keng ko'lamda, dunyo miqyosida qo'yish va tasvirlash xarakterlidir. Inqilob oldi adabiyotida Turkistonning hayoti bilan bir qatorda boshqa xalqlarning hayoti, madaniyati, urf-odatlarini badiiy aks ettirildi. Ma'rifatparvar yozuvchilarning asarlarida rus, ozarbayjon, tatar, Yevropa, hattoki Amerika va Yaponiya xalqlarining turmushi ham tilga olindi. Ularning qahramonlari Rossiya, Yevropa, Amerikada va boshqa yerlarda yashaydigan turli mamlakatlariga borib, ta'lim oladi va malakasini oshiradi. Turkiston xalqlari turmushi umumbashariy hayotning bir qismi sifatida tasvirlanadi. Bu hol ma'rifatparvarlik prozasining epik janrida yozilgan asarlarning eng yirik yutuqlaridan edi. Proza janridagi asarlarda hayot keng ko'lamda va butun murakkabligi bilan muayyan bir falsafiy konsepsiya nuqtayi nazaridan badiiy aks ettiriladi"[1]. Darhaqiqat, mana shu konsepsiya XX asrning 60-yillar prozasida yaqqol namoyon bo'ldi. Chunonchi, 60-70 yillar avoldining yutug'i ham, kamchiligi ham umuminsoniylik tamoyiliga katta e'tibor qarata olmaganida ko'rinadi. Masalan, Ch.Aytmatovning juda ko'pchilik asarlari turkiy xalqlarning og'zaki ijodi, xususan, miflar, rivoyatlar, afsonalar asosiga quriladi. Adib ana shu katta mezonni yangiladi. O'zining o'tmishi va tarixini, kelajagini shu asosda bino qilgan badiiy polotnolarni yarata oldi.

O'zbekiston Qahramoni Said Ahmad yozuvchi haqida shunday e'tirof etadi: "Biz Abdulla Qodiriy salkam yetmish yildirki, boshimizga ko'tarib kelamiz. Bunga sabab, Qodiriy milliy qahramonlar yaratdi. Otabek ham, Yusufbek hoji ham, Oftob oyim ham, Solih maxdum ham aslo

takrorlanmas obrazlardir. Bu kishilar Qodiriy ta'kidlamasa ham o'zbekligini bilamiz. Turgenev, Gogol, Tolstoy rus xalqini butun bor bo'yi bilan tasvirlagan buyuk ijodkorlardir. Nexlyudovga do'ppi kiydirsang, Kareninaga paranji yopintirsang, o'zbek bo'lib qolmaydi. Tolstoy ularni qon-qoni bilan, o'y-xayollari bilan, gap-so'zlari bilan rus qilib yaratdi.

Bunday asarlar yaratish uchun adib rassomdek ranglarni bir-biridan farq qiladigan, bastakordek tovushlarni tiniq eshitadigan bo'lishi kerak. Tog'ay Murod ana shunday rassom adibdir"[6]. Haqiqatdan ham, Tog'ay Murod o'zbek prozasida noyob iste'dod sohiblaridan biri edi. Adibning mungli va hazin ohangdek eshitiluvchi "qo'shiq"larida dard, alam, iztirob, eng muhimi katta millatning qayg'usi, yurt obodligi, xalq farovonligi ufurib turardi. Said Ahmad to'g'ri e'tirof etganidek, oila naqadar muqaddas dargoh ekanligini, Vatan oiladan, er-xotinning o'zaro munosabatidan boshlanishi, tarixiy ildizlarimiz qayerlarga borib taqalashini ko'rishimiz mumkin.

NATIJALAR. Adibning birin-ketin nashr qilingan asarlarida – G'arb va Sharq badiiy tafakkurining sinkretik mahsulini uchratamiz. O'tgan asr boshlarida J.Joys, F.Kafka, A.Kamyu yoki E.Xemingueylar badiiy asarlarida ramzlar, ishoralar, metaforalarni hayrantlanarli tarzda inkishof qilgan bo'lsalar, bugungi kun adabiyotida Tog'ay Murodning xizmatlari alohida bir o'rinni egallaydi desak, aslo mubolag'a bo'lmaydi. Adibning ilk hikoyalari jahon adabiyotining, ayniqsa, novellistlarning uslubiy-shakliy izlanishlari ta'siri hiyla sezilsa-da, keyinchalik xuddi qo'shiq kabi o'qiladigan qissa va romanlarida folklorizmlarning yangicha qiyofasini uchratamiz. Mana shu modifikatsiya adib yaratgan epik mahsulotning bir-biriga uzviyligini taqozo etadi.

XULOSA. Tog'ay Murod ijodiy izlanishlarida realistik talqin ustuvorligi borasida ko'plab nazariy-ilmiy mulohazalarni bayon qilish mumkin. "Adabiyot tarixidan ma'lumki, har qanday adabiy usuldagi yangilik o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi: adabiyotdagi yangi oqimlar, an'analar o'z davrining estetik, ijtimoiy, g'oyaviy, mafkuraviy, tafakkur ehtiyoji, in'ikosi sifatida so'z san'atida bo'y ko'rsatadi. Qadimgi davr adabiyotimi yoki keyingi yuz yillik adabiyotmi, qaysi davr adabiyoti bo'lishidan qat'i nazar, yangi bir oqimlar, so'zga munosabat, shakliy va badiiy izlanishlar aslida o'sha jamiyatda paydo bo'layotgan ijtimoiy fikr va ijtimoiy

ong ostining ehtiyojini namoyon qiladi"[5]. Darvoqe, ijtimoiy ehtiyoj shaxsning maqsadlarini belgilaydi. Unda millat sajiyasi o'z ifodasini topadi. Inson o'zining ehtiyoji yonida yashashga mahkum xilqat. Biz ayni paytda sobiq ittifoqning nayrangli siyosatini bilib, shunga ich-ichidan qarshi bo'lgan avlod ijodi bilan tanishar ekanmiz, nega o'sha vaziyatda jahonning ilg'or an'analari tamomila kirishga ruxsat berilmaganiga xos javob olgandek bo'lamiz. Negaki, insoniyat hamma davrlarda mafkura va siyosat orasida umr kechiradi. Bunga misol xalqimiz ham, adabiyot va san'atimiz ham, sobiq sho'rolar mafkurasi tomonidan bir yoqlama olib borilgan siyosatni ko'rdi. Uning jabridan, zulmidan bir avlod aziyat chekdi. Nechalab ziyolilar qatag'on qurboni bo'ldi. Millatparvar adiblar yo'q qilindi. Tog'ay Murodni qattiq yozishga undagan tarix ham, aslida zamonni ifoda qilishning yangicha mezonini topishga urinish bilan belgilanadi. Umuman, badiiyat hodisasi folklor an'analardan oziqlanar ekan, unda o'zbek xalqining shajarasi, nasl-nasabi, taraqqiyoti, ajdodlarimizning shonli tarixi o'z aksini topadi. Tog'ay Murod o'z asarlarida folklorning barcha qatlamlarini sintezlay oldi. Demak, hayot haqiqatining yuzaga chiqishida qadim an'analar ham o'z ahamiyatini singdirar ekan, insoniyatning tamaddun quyoshi asrlar osha porlab turayotganini dalolatlaydi. Tog'ay Murod ana shu konsepsiyani o'z asarlarida keng qamrovli motivda yuzaga chiqargan alohida bir fenomendir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Adabiy turlar va janrlar. –T.: Fan nashriyoti, 1991.1 –B.36.
2. Aleksandr Genis. Qalb fotografiyasi. –T.: Ma'naviyat. 2010. –B.122.
3. Arastu. Poetika. –T.: Yangi asr avlodi. 2018. –B.59.
4. Eshonqulov J. Folklor: obraz va talqin. –Qarshi. Nasaf.1999. –B.7.
5. Лучанов М.Ф. История мировой литературы. –Омск, 2004.
6. Said Ahmad. Tog'ay Murod qo'shiqlari. –T.: Sano-standart. 2017. –B.3-4.
7. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. –T: BOOKMANY PRINT. 2022. –B.154.
8. Tog'ay Murod. Otamdan qolgan dalalar. –T.: Zukko kitobxon. 2024. –B.380.